

Descartesov odgovor na skeptički argument iz iluzije

Perić, Iva

Undergraduate thesis / Završni rad

2023

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Croatian Studies / Sveučilište u Zagrebu, Fakultet hrvatskih studija**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:111:495497>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-11-19**

Repository / Repozitorij:

[Repository of University of Zagreb, Centre for Croatian Studies](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FAKULTET HRVATSKIH STUDIJA

Iva Perić

**DESCARTESOV ODGOVOR NA SKEPTIČKI
ARGUMENT IZ ILUZIJE**

ZAVRŠNI RAD

Zagreb, 2023.

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FAKULTET HRVATSKIH STUDIJA

Iva Perić

**DESCARTESOV ODGOVOR NA SKEPTIČKI
ARGUMENT IZ ILUZIJE**

ZAVRŠNI RAD

Mentor: prof. dr. sc. Zvonimir Čuljak

Zagreb, 2023.

Sažetak

„Argument iz iluzije”, koji Descartes razmatra s obzirom na hipotezu zlog demona obmanjivača, skeptički je argument koji polazi od nemogućnosti razlikovanja iluzije i stvarnosti. René Descartes je u svojem djelu *Meditacije o prvoj filozofiji* (1641.) pokušao osporiti taj argument svojom fundacionalističkom teorijom opravdanja i pretpostavkom nedvojbenosti i izvjesnosti vjerovanja u vlastito postojanje kao i u metafizičkom pretpostavkom o nužnosti Božjeg postojanja za pouzdanost naše spoznaje. U ovom se radu fokusiram na epistemološke aspekte Descartesova rješenja i funkciju argumenta „Mislim, dakle jesam”.

Ključne riječi:

Skepticizam, iluzija, stvarnost, mozak u bačvi, Bog

SADRŽAJ

1. UVOD.....	2
2. OPĆENITO O SKEPTICIZMU.....	3
3. DESCARTESOVE <i>MEDITACIJE</i> – KAKO JE DOŠAO DO TOGA DA POSTOJI	5
a) ARGUMENT SNA.....	6
b) ARGUMENT ZLOG DEMONA.....	6
c) MOZAK U BAČVI.....	7
4. THE TRUMAN SHOW	9
5. <i>COGITO, ERGO SUM</i>	11
6. TRI ARGUMENTA ZA BOŽJE POSTOJANJE	13
6.1 PRVI ARGUMENT ZA BOŽJE POSTOJANJE.....	13
6.2. DRUGI ARGUMENT ZA BOŽJE POSTOJANJE	14
6.3. TREĆI ARGUMENT ZA BOŽJE POSTOJANJE	15
7. ZAKLJUČAK	17
8. LITERATURA	18

1. UVOD

Skepticizam, filozofsko gledište o mogućnosti znanja, suprotstavlja se općeprihvaćenim načelima te postavlja dvojbu kao polazište u njihovu razmatranju. Kao kritički pristup, suočava nas sa izazovima preispitujući osnove našeg znanja. S druge strane, Descartesove *Meditacije o prvoj filozofiji* pružaju nam dubok uvid u proces introspekcije i traženja neporecivih istina kroz duboko razmišljanje. U ovome radu cilj je preispitati koliko možemo zaista znati o svijetu oko nas te možemo li biti sigurni u istinitost naših spoznaja ili su sva naša vjerovanja podložna dvojbi. U radu se prvenstveno bavim glavnim protuskeptičkim argumentima iznesenima u Descartesovim *Meditacijama o prvoj filozofiji* te prikazujem put kojim Descartes dolazi do uvida u mogućnost znanja. Osim argumenta sna i argumenta zlog demona obmanjivača kao tradicionalnim verzijama argumenta iz iluzije, razmatram i njegovu suvremenu verziju, tzv. argument mozga u bačvi. U nastavku, skeptički scenario iz Descartesovih argumenata uspoređujem s fabulom filma Trumanov show (*The Truman Show*) te analiziram njihove sličnosti. Naime, radi se o filmu u kojem je glavni glumac izložen potpunoj obmani u posve manipularnom okolišu te do pred samog kraja filmske radnje ne razlikuje iluziju od stvarnosti. Naposljetku će se prikazati i objasniti kako Descartes uz izvjesnost svog vlastitog postojanja, uviđa mogućnost više sile zahvaljujući kojoj postoji te iznosi tri argumenta za njeno postojanje.

2. OPĆENITO O SKEPTICIZMU

Skepticizam je filozofsko gledište koje dovodi u pitanje vrijednost apodiktčki izrečenih teorijskih ili praktičnih tvrdnja, te iznosi dvojbu u pogledu njihove istinosti. U izvornom obliku, starogrčki skepticizam predlaže načelo suzdržavanja (*ἐποχή*) od izricanja bilo kakvih sudova.¹ Time je, skeptik onaj koji dvoji te postavlja pitanja: „Kako znamo?” i „Možemo li znati?”. Skepticizam nastaje kao antička filozofska škola u IV. st. pr. Kr., prvenstveno u nauku Pirona iz Elide i Timona, njegova učenika.²

„Nužno je prije svega ispitati naše vlastito znanje. Jer ako po svojoj prirodi ne možemo ništa znati, nema potrebe da istražujemo druge stvari...Što se tiče stvari, on (Timon) kaže da on (Piron) za njih tvrdi da su jednako nerazlučene, nestabilne i neodređene; zbog toga niti naša opažanja niti naša vjerovanja nisu istinita ni neistinita. Zbog toga, dakle, ne smijemo imati povjerenje u njih, nego moramo biti bez vjerovanja, nepristrani i nepokolebani...”³ (Euzebij, PE XIV.18.1-4) Ovaj citat bitan je za shvaćanje prvotne ideje o skepticizmu koji se kasnije naziva pironovski po glavnom tadašnjem učitelju.

Piron je bio antički filozof koji ništa zapravo nije jasno definirao kao ‘takvo i takvo’ nego je, za njega, sve ‘takvo i takvo’ definirano putem determiniranih zakona ili običaja, a ne putem same prirode. Tražio je sreću u neuznemirenosti, u duševnom miru, te je takvim shvaćanjem došao do zaključka kako stav prema svijetu također treba biti neuznemiren. Drugim riječima, da je svaki *z* neodređen, to jest da svaki *z* niti je *P*, niti *ne-P*.⁴ Ako je riječ o nekoj propoziciji *z*, za čije vjerovanje nemamo dovoljno iskustva ili je jednake jačine kao i *ne-z*, jedino rješenje jest dvojba, suzdržavanje od vjerovanja u *z* ili *ne-z*.⁵ Dakle, pironizam je prema Pironovu shvaćanju, bio praktično usmjeren na suzdržavanje od vjerovanja u različitim životnim situacijama, u kojima nije bilo moguće imati izvjesno vjerovanje. Smatra se kako su rani pironovci možda bili vođeni stavom da, ukoliko vjerujemo da stvari imaju određenu vrijednost, život bi nam bio uznemiren te

¹ Skepticizam.// Hrvatska enciklopedija, <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=56416> , pristupljeno: 19.07.2023.

² Čuljak, „Znanje i epistemičko opravdanje“, 303.

³ Empirik, „Obrisi pironizma (priredio i preveo F. Grgić“, 6.-7. – Euzebij ovdje citira 8. knjigu Aristoklova djela „O filozofiji“

⁴ *Ibid.*, 9.-10.

⁵ Čuljak, „Znanje i epistemičko opravdanje“, 303.

bi si tako priječili sretan život, onaj koji na koncu priželjkujemo. Priroda sreće krije se u istinskom pronalasku pravog shvaćanja prirode stvari, a cilj je duševni mir. Pironovci dolaze do shvaćanja kako su sve stvari „nerazlučene, nestalne” te zbog toga ni naša opažanja niti vjerovanja nisu niti istinita niti neistinita. Na primjer, niti je istina da je svijet konačan, niti je istina da je svijet beskonačan, jer nemamo precizno teorijsko i praktično opravdanje kojim bismo to mogli potvrditi. Ostaje samo šutnja i dvojba. Ako smo s početka gledali na stvari „uznemireno” te se pitali koji su od tih iskaza bili istiniti, a koji neistiniti, možemo slobodno riješiti naš problem tako da uklonimo uznemirenost i zanijemimo. Budući da se, prema pironizmu, sreća sastoji u neuznemirenosti, možemo doći do sreće.⁶

Pironisti se razlikuju od drugih filozofa, jer se njihova filozofija temelji upravo na pretpostavci opće neodređenosti svijeta. Time opravdavaju svoju šutnju i dvojbu u pogledu vanjskog svijeta, a radi postizanja sreće u unutarnjem svijetu, svijetu u sebi.⁷ Piron je, naime, upravo u mentalnom stanju neuznemirenosti pretpostavljao mogućnost sreće, do koje se dolazi suzdržavanjem od iznošenja sudova, odnosno dvojbom u pogledu njihove istinitosti.⁸

Kasnija verzija skepticizma je takozvani *akademijski skepticizam*, koji se razvija u okviru Platonove Akademije, a čiji je moderni izdanak i kartezijevski skepticizam. Akademijski skepticizam dobio je svoje ime po članovima Platonove Akademije, ujedno i začetnicima, ponajprije po Karneadu. U svojim *Meditacijama o prvoj filozofiji* René Descartes formulirao je gledište i iznio skeptičku argumentaciju sličnu akademijskom skepticizmu te je kao svoj filozofski zadatak postavio upravo opovrgavanje tog skepticizma. Descartes shvaća skepticizam kao radikalnu filozofsku tezu o nemogućnosti znanja, a ne više samo kao stav o potrebi suzdržavanja od suda u situacijama u kojima nije moguća sigurna spoznaja, koju su iznosili pironovski skeptici.⁹ Descartes postavlja dilemu kako možemo biti potpuno sigurni u istinitost naših vjerovanja o svijetu. Za razliku od pironovskog skepticizma koji tvrdi da su svi sudovi podjednako mogući i da je unutarnji mir postignut kroz usklađivanje sa svim mogućim sudovima, Descartesov moderni skepticizam dovodi u pitanje samu istinitost sudova i mogućnost da spoznamo istinu. On teži odbacivanju svih sudova koji nisu dovoljno temeljno opravdani.

⁶ Empirik, „*Obrisi pironizma* (priređio i preveo F. Grgić)”, 10.-12.

⁷ *Ibid.*, 17.-18.

⁸ *Ibid.*, 18.

⁹ Čuljak, „*Znanje i epistemičko opravdanje*“, 305.

Primjenjuje nekoliko skeptičkih argumenata, uključujući one iz iluzije, sna i postojanja zlog demona. Cilj je ovih argumenata pokazati da naše percepcijsko iskustvo samo po sebi nije dovoljno za stjecanje sigurnog znanja.¹⁰ Descartes predlaže odbacivanje svih sudova za koje se ne može s izvjesnošću, „jasno i razgovjetno“ utvrditi kao istinite. No nastoji opovrgnuti taj moderni radikalni skepticizam, osporavajući te skeptičke argumente, koji se zasnivaju na pretpostavci nepouzdanosti naših osjetila te fenomenu nerazlučivosti disparatnih hipoteza o sanjanju i o zlom demonu obmanjivaču od zdravorazumskih vjerovanja.¹¹

3. DESCARTESOVE *MEDITACIJE* – KAKO JE DOŠAO DO TOGA DA POSTOJI

Kao što je prethodno rečeno, Descartes je iznio i potom pokušao opovrgnuti argumente koji se smatraju paradigmom modernog skepticizma. Tim je argumentima formuliranima u *Meditacijama* temeljito preispitao svoja dotadašnja vjerovanja te odbacio ona koja je stekao kroz život. To se djelo sastoji od šest meditacija, pisanih u prvom licu jednine, te se zapravo obraća svim misliocima i nevjernicima u potrazi za spoznajom sebe i svojih mogućnosti te Boga.¹² „...za sve ono što se može znati o Bogu ne treba tražiti razloge nigdje drugdje, nego nam to može pokazati naš vlastiti um.“¹³ Uvažavajući Platonovo i Aristotelovo definiranje znanja¹⁴, nadodaje kako ipak postoje upitne tvrdnje koje mogu biti dvojbene. Zbog toga se uz to vodi tzv. *metodičkom dvojboom*, sustavnim dvojenjem o svakom vjerovanju sve dok se ono ne pokaže izvjesno istinitim ili neistinitim. Time se kao polazištem pokušava doći do prave istine propitivanjem temelja prihvaćenih doktrina te perceptivnih spoznaja.¹⁵

¹⁰ Prijjić-Samaržija i Gavran Miloš, „*Antička i novovjekovna epistemologija*“, 60., 342.

¹¹ Čuljak, „*Znanje i epistemičko opravdanje*“, 305.

¹² Eterović, „*Epistemologija snova*“, *Obnovljeni Život : časopis za filozofiju i religijske znanosti*, Vol. 68. No. 4., 2013., 505-517.; <https://hrcak.srce.hr/file/168111> pristupljeno: 19.07.2023.

¹³ Descartes, „*Meditacije o prvoj filozofiji*“, 9.

¹⁴ Platon i Aristotel vodili su se definicijom znanja kao vjerovanjem koje je takvo kakvo jest te ne može bit drugačije.

¹⁵ Prijjić-Samaržija i Gavran Miloš, „*Antička i novovjekovna epistemologija*“, 50.

a) ARGUMENT SNA

Descartes argumentom sna želi ukazati na nemogućnost čovjekova razlikovanja sna od veridičke percepcije, jer oni vrlo često znaju biti slični te se snovi mogu činiti stvarnima.¹⁶ Započeo je svoja razmišljanja o iskustvu vanjskog svijeta u analogiji sa snom. San mu se često činio kao doživljaj stvarnosti, na primjer, da sjedi pored vatre, da je obučen u ogrtač i slično, što bi jednako tako osjećao i budan. Na temelju toga je uvidio kako se san i java ne mogu jasno razlikovati, što ga navodi na konkluziju da je moguće i da sada sanja. San je usporedio s iskustvom umjetnosti. Tvrdi da ono što vidimo u snu ne može biti toliko drugačije od onog stvarnog (barem ako zamišljamo oči, glavu, ruke...) Osim ako slikar ne naslika nešto novo, ali čak ni tada nema jasne razlike, barem boje nisu varljive. Isto tvrdi i za dijelove tijela – koliko god bili izmišljeni, slikani su iz uma, misli ili ideje. Zato se u takve složene stvari može dvojiti. S druge pak strane, jednostavne se stvari poput geometrije, aritmetike, čine istinskima. Takva područja znanja bave se, za Descartesa, najjednostavnijim i najopćenitijim stvarima te su zbog toga sigurne i nedvojbene. „*Jer bilo da sam budan ili spavam, dva plus tri je pet, a kvadrat nema više od četiri stranice.*”¹⁷ Stoga, ako nismo sposobni u bilo kojem trenutku pružiti nedvosmislene argumente da nismo u stanju sna, tada je istina da se zapravo nalazimo u snu, odnosno nemamo mogućnost da sa sigurnošću znamo odgovor.¹⁸ Zapravo, dokle god ne možemo biti apsolutno sigurni da ne sanjamo, za Descartesa, ne možemo ni biti apsolutno sigurni da je naše veridičko opažanje točno.¹⁹

b) ARGUMENT ZLOG DEMONA

Nakon što je Descartes došao do zaključka da nismo sami kreatori tih iluzornih ideja koje percipiramo u snovima, shvaća da mora postojati neki izvanjski tvorac istih. Tvorac tih ideja mora biti neko nadnaravno biće, moćnije od nas ljudi. Budući da Bog, kao izvor istine, ne može biti to moćno, nadnaravno biće koje proizvodi iluzorne ideje u nama, ono mora biti neka njegova suprotnost, zli demon, čiji je cilj obmanjivati ljude tako da u njima proizvodi pogrešne osjetilne

¹⁶ Prijić-Samaržija i Gavran Miloš, „*Antička i novovjekovna epistemologija*“, 342.

¹⁷ Descartes, „*Meditacije o prvoj filozofiji*“, 35.- 37.

¹⁸ *Ibid.*, 39.

¹⁹ Prijić-Samaržija i Gavran Miloš, „*Antička i novovjekovna epistemologija*“, 342.

ideje.²⁰ Toliko je moćan i lukav da nam sav vanjski svijet²¹ predstavlja kao varljive igre snova, zamku u koju ljudi slijepo vjeruju. Budući da ne možemo razlikovati te iluzorne ideje koje su rezultat djelovanja zlog demona od stvarnog, veridičkog iskustva svijeta, Descartes zaključuje da je možda i njegovo tijelo iluzorno (kao da nema ruke, oči, meso, krv, osjetila) kao i sav svijet te ukoliko uvidi da ništa tim putem ne može spoznati, barem će sa sigurnošću ostati ono što je već do sada potvrdio – da nije pristao na takvu lukavost od strane zlog demona.²²

Ovim dvama argumentima Descartes nastoji dokazati kako naša perceptivna vjerovanja o vanjskom svijetu mogu biti neistinita, no mi to ne možemo spoznati iskustvom. Odbacujući empirističku tezu, uvjeren je da naša osjetila nisu dostatan uvjet sigurnog znanja jer je veridičko perceptivno iskustvo nerazlučivo od iluzornog iskustva, poput snova ili onoga izazvanoga djelovanjem zlog demona. Upravo zato razum stavlja na prvo mjesto smatrajući da on predstavlja temelj našeg cjelokupnog znanja.²³

c) MOZAK U BAČVI

Uz skeptičke argumente iz iluzije prethodno navedene, postoji i jedna suvremena verzija: argument *mozga u bačvi*.²⁴ Ta modificirana kartezijska hipoteza zlog demona obmanjivača, uzima u obzir mogućnost da čovjek nije prava, fizička osoba, kako se općenito smatra, nego mozak u nekoj laboratorijskoj posudi, bačvi, ispunjen odgovarajućom tekućinom i spojen na superračunalo te tako elektrokemijski stimuliran da se u njemu pobuđuju mentalna stanja nerazlučiva od mentalnih stanja normalnog čovjeka u stvarnom svijetu. Prema toj je hipotezi čovjek, slično žrtvi zlog demona obmanjivača, objekt laboratorijske manipulacije uz pomoć superračunala. U tom scenariju, iako čovjek vjeruje da ima iskustvo stvarnog svijeta, zapravo ne zna ništa o stvarnom svijetu jer su njegova iskustva posve iluzorna i rezultat su laboratorijske manipulacije. Ujedno, on ne može ustanoviti da je objekt takve manipulacije budući da su mentalna stanja mozga u bačvi sadržajno nerazlučiva od stvarnih iskustava u vanjskom svijetu.

²⁰ Prijić-Samaržija, i Gavran Miloš, „*Antička i novovjekovna epistemologija*“, 343.

²¹ Descartes u djelu navodi zemlju, zrak, nebo i sunce kao vanjski svijet

²² Descartes, „*Meditacije o prvoj filozofiji*“, 39.- 41.

²³ Prijić-Samaržija, i Gavran Miloš, „*Antička i novovjekovna epistemologija*“, 50.

²⁴ Čuljak, „*Znanje i epistemičko opravdanje*“, 310.

No ako su ona nerazlučiva, onda, s druge strane, prema analogiji, nitko ne može znati na osnovi iskustva da *nije* mozak u bačvi, jer ništa u iskustvu ne može dokazati da nije.²⁵ Skeptički argument koji se poziva na taj scenario koristi se ujedno načelom *epistemičke zatvorenosti*, odnosno načelom zatvorenosti za znanje²⁶, prema kojemu je znanje zatvoreno unutar dane implikacije odnosno znanje ili opravdanje prenosi se deduktivno s vjerovanja u premisu ili premise na vjerovanje u konkluziju.²⁷ Također, slijed takvih vjerovanja mora biti predmetom subjektova vjerovanja ili znanja, ili u drugim verzijama, subjekt mora znati deducirati ili zaključiti iz dane propozicije na njenu logičku posljedicu.²⁸

Hilary Putnam²⁹ primijenio je hipotezu mozga u bačvi kako bi argumentirao u prilog semantičkog eksternalizma, prema kojemu su jezična značenja kao sadržaji naših mentalnih stanja uzročno uvjetovana izvanjskim predmetima. Drugim riječima, internalizam prema kojemu su jezična značenja uvjetovana samo našim internim, mentalnim stanjima, ne može isključiti apsurdnu pretpostavku da smo mozgovi u bačvi. To znači da uvjeti istinitosti i sadržaji ljudskih mentalnih stanja ovise o izvanjskim čimbenicima. Putnam time želi reći kako čovjek može znati da nije mozak u bačvi te to potkrepljuje argumentom koji se može ovako parafrazirati:

Ako S (subjekt) zna da P (postoji), onda S zna da S nije mozak u bačvi.

S zna da P

Dakle, S zna da S nije mozak u bačvi.

Primjenom načela zatvorenosti za znanje, ako subjekt zna da nešto (izvan njega) postoji, i ako iz tog znanja da nešto postoji slijedi da zna da nije mozak u bačvi, onda subjekt zna da nije mozak u bačvi.

²⁵ Brueckner, „*Brains in a Vat*“, u: *Stanford Encyclopedia of Philosophy*, ed. E. Zalta, <https://plato.stanford.edu/Archives/spr2009/entries/brain-vat/>, 2004., pristupljeno: 20.07.2023.

²⁶ Čuljak, „*Znanje i epistemičko opravdanje*“, 311.

²⁷ *Ibid.*, 311.

²⁸ Čuljak, „*Znanje i epistemičko opravdanje*“, 311.

²⁹ Hilary Putnam, američki filozof, jedan je od najznačajnijih suvremenih analitičkih filozofa, prvenstveno je u područjima filozofije uma, epistemologije, logike te filozofije jezika i matematike. <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=68262>, pristupljeno: 20.07.2023.

No u skeptičkoj primjeni načela zatvorenosti za znanje na slučaju mozga u bačvi, budući da naša iskustva ne mogu ukazati na razliku između toga da nismo mozak u bačvi od hipoteze da jesmo mozak u bačvi, pretpostavlja se da ne znamo da nismo mozak u bačvi. Stoga,

Ako S zna da P , i S zna da, ako P , onda S nije mozak u bačvi, S zna da nije mozak u bačvi.

S ne zna da S nije mozak u bačvi [zbog nerazlučivosti iskustava]

Dakle, S ne zna da P .

Dakle, iz toga što S ne zna da nije mozak u bačvi (ne može to znati na osnovi iskustva), slijedi (prema *modus tollens*) da S ne zna da P , da postoji nešto stvarno u izvanjskom svijetu.

S obzirom na to, svačije iskustvo bilo bi isto bez obzira na to koja je hipoteza istinita, stoga nitko ne zna da nije mozak u bačvi i time nitko ništa ne može znati.³⁰ Primjenom načela zatvorenosti skeptik tako negira mogućnost znanja.

Sličnu strukturu skeptičkog argumenta iznosi i Peter Klein (1987):

Ako S zna da S ima dvije ruke, i (zna da) ako S ima dvije ruke, S nije mozak u bačvi, onda S zna da S nije mozak u bačvi.

S ne zna da S nije mozak u bačvi,

Dakle, S ne zna da S ima dvije ruke.³¹

4. THE TRUMAN SHOW

Nešto poput slučaja „mozga u bačvi“ može se vidjeti u filmu *Trumanov show* (*The Truman show*), američkom filozofsko-socijalnom tragikomičnom filmu iz 1998. Protagonist filma je Truman Burbank (Jim Carrey), koji cijeli svoj život provodi u javno emitiranoj emisiji ne znajući ništa o tome. Truman je bio prvi čovjek kojeg je usvojila jedna korporacija i koji je cijeli život odrastao u izmišljenom gradu Seahavenu, unutar televizijskog *reality showa*. Njegova supruga Meryl Burbank, najbolji prijatelj Marlon te svi ostali s kojima je komunicirao bili su glumci, a

³⁰ Brains in a Vat // Stanford Encyclopedia, <https://plato.stanford.edu/Archives/spr2009/entries/brain-vat/>, pristupljeno: 19.07.2023.

³¹ Čuljak, „Znanje i epistemičko opravdanje“, 312.

svakim djelom njegova života manipulirao je i kontrolirao ih tvorac serije Cristof iz ogromnog studija sobe prerušenog u Mjesec. Otprilike pet tisuća kamera pratilo je Trumanov show te se na njemu i zarađivalo. Prošlo je 10.909 dana otkako je Truman prvi puta predstavljen na TV-u, a prvi znakovi sumnje da se ne radi o pravoj stvarnosti njemu se pojavljuju kada mu iz zraka padne kanister s natpisom „Sirius“. Također, znakovi sumnje su se pojavili kada su radio-stanice razgovarale s njim te kada je upoznao Silviju, jednu od glumica koja ga je pokušala izbaviti iz filma. Ona ga je jedina htjela upozoriti da je sve inscenirano i da ono što Truman živi nije realnost, nego iluzija.³² „Osjećam kao da se cijeli svijet okreće samo oko mene.“³³ Bila je jedna od njegovih rečenica kojom je shvaćao da mu život nije realnost te je to htio podijeliti s Marlonom, najboljim prijateljem. Naime, nikakve prepreke Trumana nisu spriječavale da pobjegne iz grada, osim Marlona kojeg je glavni kreator serije pokušavao putem empatije i bliskosti manipulirati da ostane, kako bi serija i dalje bila emitirana. Marlonu je bio zadatak odvući Trumana od istine te ga putem ljubavi okrenuti iluziji.

Fabula filma *Trumanov show* donekle nalikuje iluzornim situacijama poput slučaja sna, zlog demona obmanjivača ili mozga u bačvi. U svima njima subjekti su podložni vrlo obuhvatnoj iluziji i ne mogu razlikovati iluziju od stvarnosti, odnosno utvrditi da nisu žrtve iluzije. Truman živi u potpuno konstruiranom svijetu. Nesvjestan da je sve oko njega lažno, njegova percepcija je rezultat potpune obmane. To inicijalno nalikuje iluzornim situacijama, na kojima se zasniva argument iz iluzije, te on ne može razlučiti je li život koji živi isitina ili laž. Producenti manipuliraju njime i kontroliraju sve aspekte Trumanova života i okoline kako bi stvorili određenu percepciju stvarnosti za njega. Slično tome, argument iz iluzije ističe da ljudi mogu biti podložni manipulacijama svojih osjetila i percepcija, što može dovesti do netočnih zaključaka o stvarnosti. U Descartesovom slučaju tu manipulaciju je koristio njegov zli demon obmanjivač koji je krojio čovjekov život, čega čovjek nije bio niti je mogao biti svjestan. Nakon što se pojave prve dvojbe, pa potom i jasne sumnje u stvarnost njegova života, u filmu, kao i u Descartesovim *Meditacijama*, protagonist ide u potragu za istinom. Truman postupno postaje svjestan da nešto nije u redu s njegovim svijetom te počinje sumnjati u istinitost onoga što mu se prezentira kao stvarnost. To ga potiče na potragu za istinom. Potraga za istinom, što se može iz

³² „*The Truman Show (1998.) Ending Explained*“ <https://www.thereviewgeek.com/thetrumanshow-endingexplained/>, pristupljeno: 19.07.2023.

³³ Izvor: film „*The Truman show*“

oba izvora uvidjeti, potencijalno nosi sa sobom dublji filozofski aspekt koji sugerira da je istina često teško dostupna i da zahtjeva napor kako bi se razlikovala od iluzije. Takav primjer vidljiv je i u Descartesa koji svojim meditacijama započinje od sebe samog kako bi došao do rješenja. Konačna sličnost jest oslobađanje od iluzije. Na kraju filma, Truman uspijeva otkriti istinu o svom životu i pobjeći iz lažnog svijeta koji mu je bio determiniran. Takvo otkriće može se interpretirati kao oslobođenje od vlastitih iluzija i ograničenja u životu. Descartes na sličan način dolazi do istine, također bježanjem iz iluzije te borbom protiv ograničenosti ljudskih mozgova. Obojica dolaze do spoznaje kako naši umovi, kao supstancije, mogu stvarati iluziju te nam uz to mogu iskriviti razumijevanje realnosti.³⁴ Ipak, postoji jedna bitna razlika između Trumanove i kartezijske situacije: Truman svojim vlastitim praktičnim iskustvom u vanjskom svijetu, uspijeva ukloniti iluziju, dok kartezijski subjekt to može učiniti samo racionalnom argumentacijom, zaključivanjem na činjenicu vlastitog postojanja, koja jedina ne može biti iluzorna.

5. *COGITO, ERGO SUM*

Descartes to postiže iznoseći argument kojim zaključuje na vlastito postojanje iz činjenice vlastite introspekcije, tj. zaključujući iz uvida u to da „Ja mislim“ na konkluziju „Ja postojim“. Time se Descartes bavi u *drugoj meditaciji*.³⁵

Drugu meditaciju započinje odbacivanjem svake dvojbe te nastavlja potragu za istinom. Ukoliko ne spozna ništa istinito, barem će biti sigurno da ništa nije sigurno. Već se sam uvjerio da ne postoji ni vanjski umovi ni tijela, ali pita se ujedno i postoji li onda on sam. Ponovno se vraća na zlog demona koji ga obmanjuje, ali ipak dolazi do zaključka kako bez ikakve sumnje on, kao čovjek, ipak postoji ako ga zli demon već može obmanjivati. Zato zaključuje da je iskaz „*Ja jesam, ja postojim*“ nužno istinit.³⁶ Iskaz „*Mislim, dakle postojim*“, za razliku od perceptivnog iskaza „*Knjiga je ispred mene*“ nije podložan dvojbi: svaki skeptički scenarij (san, obmana) povlači da imamo neko svjesno mentalno stanje i da postoji 'ja' koji ima to svjesno mentalno

³⁴ Izvor: film „*The Truman show*“; Descartes „*Meditacije o prvoj filozofiji*“.

³⁵ Prijić-Samaržija i Gavran Miloš, „*Antička i novovjekovna epistemologija*“, 50.

³⁶ Descartes, „*Meditacije o prvoj filozofiji*“, 45.

stanje.³⁷ Odnosno, da bismo mogli dvojiti, ujedno trebamo i misliti, što pretpostavlja egzistenciju misaonog bića. Dakle, razum je taj koji nam omogućuje svijest o postojanju vanjskog svijeta.³⁸

Međutim što je zapravo čovjek? Koja je definicija njega? Kada je Descartes proučavao svoju egzistenciju, o svom tijelu nije dvojio, a pod definicijom tijela mislio je na „...sve ono što se može ograničiti nekim oblikom, opisati mjestom i tako ispuniti prostor da se iz njega isključuje svako drugo tijelo; sve ono što se percipira dodirom, vidom, sluhom, okusom ili mirisom; isto tako sve ono što se giba na različite načine... koje nastaje dodirom od nečega drugoga.”³⁹

Što će s demonom obmanjivačem? Pretpostavio ga je kao silu koja ga želi odvesti u zabludu. Također, ono što je prije pretpostavljao jest to da je mnoge stvari osjećao u snovima, a kasnije je shvatio da ih zapravo nije osjećao. Descartes čim je krenuo spoznavati sebe, polako je shvaćao da ne sanja te da je misao od njega neodvojiva. Kada bi prestao misliti, prestao bi i postojati. To također ne bi bio san. On sebe smatra kao stvar koja misli, a to je duša/intelekt/razum. „Ali, na koncu, što sam? Stvar koja misli. Što je to? Dakako stvar koja sumnja, spoznaje intelektom, potvrđuje, niječe, hoće, neće, te zamišlja imaginacijom i zamjećuje osjetilima.”⁴⁰ Iako niti jedna stvar nije izmišljena putem imaginacije, imaginacija uistinu postoji te je dio mišljenja. Također, ona je nužno istinita jer se putem imaginacije zamjećuje osjetilima.⁴¹

Ono što možemo spoznati putem osjetila najbolje je prikazao u primjeru voska. Vosku pridodaje boju, oblik, miris, veličinu onakvim kakvim ga vidimo u početnom stanju. Ali kada bi se vosak približio vatri te počeo topiti, bi li ostao istim onakvim kakvim je prvotno bio? Vosak sam po sebi može poprimiti neograničen broj promjena te time, s obzirom da je protežan, može imati puno raznolikosti nego bi mogli zamisliti. Time rečeno, mi vosak ne spoznajemo osjetilima, već razumom koji je nesavršen.⁴² Obzirom da Descartes razlikuje tri vrste ideja: urođene, stečene iskustvom te izmišljene, ovaj primjer s voskom pomaže u shvaćanju postupka urođene ideje, u

³⁷ Prijic-Samaržija i Gavran Miloš, „Antička i novovjekovna epistemologija“, 51.

³⁸ Descartes, „Meditacije o prvoj filozofiji“, 51.

³⁹ *Ibid.*, 47.

⁴⁰ *Ibid.*, 51.

⁴¹ *Ibid.*, 51.

⁴² Descartes, „Meditacije o prvoj filozofiji“, 53.-57.

ovom slučaju tijela.⁴³ Tako dakle, bez obzira u kojem stanju, vosak ostaje isti, samo što ga mi ne možemo u potpunosti spoznati s obzirom na samosvjesnu nesavršenost. Slično je i s Bogom.

6. TRI ARGUMENTA ZA BOŽJE POSTOJANJE

Nadovezujući se na spoznaju vlastite egzistencije, uviđa kako bi se dokaz njegova postojanja trebao nalaziti negdje iznad njega samog. Trebao bi postojati netko moćniji i savršeniji koji mu je omogućio da misli, tj. da postoji. Prvotno na primjeru Sunca shvaća da postoje stvari različite od njega: ideje, slike, osjetila i drugo koje može promatrati na dva načina – Sunce može promatrati iz astronomskih zaključaka (Sunce je veće nego Zemlja) i putem osjetila (toplina). Tim se putem vodi do pitanja uzroka: „*Jer odakle – pitam se – može uzeti učinak svoj realitet ako ne od uzroka? A kako bi mu ga uzrok mogao dati ako ga sam ne bi imao?*”⁴⁴ U ovoj rečenici dolazi do toga da ono savršenije (u ovom slučaju uzrok) ne može nastati od onoga manje savršenoga (u ovom slučaju Sunca). Drugim riječima, nešto ne može nastati ni iz čega. „*Zaista, ako je objektivni (tj. predloženi) realitet neke od mojih ideja tako velik da sam siguran kako on nije u meni ni na formalan (tj. intrinzičan) ni na eminentan način, niti da na takav način ja sam mogu biti uzrokom te ideje, odatle nužnošću slijedi da nisam u svijetu ja sam, nego da egzistira također neka druga stvar koja je uzrok dotične ideje.*”⁴⁵ U ovom citatu vidljiva je prva pretpostavka postojanja nečeg savršenijeg (potencijal za postojanje Boga).

6.1 PRVI ARGUMENT ZA BOŽJE POSTOJANJE

Iznoseći argumente za Božje postojanje, Descartes je podijelio supstancije na dva dijela. Prva je on sam koji misli i nije protežan, koji može razumjeti, steći ideje i slično, a druge su ostale supstancije (u djelu se navodi primjer kamena) koje ne misle, protežne su te se nalaze izvan njega, one postoje neovisno o čovjeku.⁴⁶ Međutim, s obzirom da su to samo oblici supstancija, oni se nalaze u čovjeku koji je sam supstancija. Način na koje se supstancije spoznaju Descartes

⁴³ Prijić-Samaržija i Gavran Miloš, „*Antička i novovjekovna epistemologija*“, 119.

⁴⁴ *Ibid.*, 74.-75.

⁴⁵ Descartes, „*Meditacije o prvoj filozofiji*“, 77.

⁴⁶ *Ibid.*, 81.

nalazi u Bogu kao beskonačnoj supstanci. Za razliku od Boga, čovjek je konačna supstancija koja potječe od druge, više supstancije. „*Pod pojmom Boga razumijem neku određenu supstanciju koja je beskonačna, neovisna i u najvišoj mjeri razumna i moćna te koja je stvorila kako mene samoga, tako i sve drugo što postoji, ako bi još nešto drugo postojalo štogod da bi postojalo.*”⁴⁷ Čovjek, za razliku od Boga, spoznaje svojim intelektom da uistinu postoji više realiteta u beskonačnom. Samim time, Descartes objašnjava kako je ideja Boga prvotnija od čovjeka. „*Naime, na koji bih način shvatio da sumnjam, da / želim, tj. da mi nešto manjka i da nisam sasvim savršen, kada u meni ne bi bila nikakva ideja savršenijega bića jer iz usporedbe s tom idejom spoznajem svoje nedostatke?*”⁴⁸ Dakle, tu želi dokazati kako niti jedna druga ideja nije istinitija od Boga, jer bez Boga koji je savršeniji mi ne bismo mogli prepoznati svoje nedostatke i manjkavosti, nego bi bili savršeni. S druge strane, ne možemo biti savršeni, jer samim tim što prepoznamo svoje nedostatke znači da smo konačni. U Boga pak ne treba sumnjati niti ga preispitivati jer je savršen, te stoga nama nedokučiv. Dovoljno je da ga se može spoznati intelektom te da budemo svjesni da iako svakog dana spoznajemo sve više i više, da nikada nećemo moći doseći Božju razinu beskonačnosti. U ideji Boga ne postoji ništa potencijalno, nego sigurno i nužno. U prvom argumentu za Božje postojanje zaključuje kako se objektivni bitak ne može proizvesti samo od potencijalnog bitka koji smo mi, koji je ništa nastao iz nečega, nego samo od aktualnog bitka, kojeg predstavlja svestrani Bog.⁴⁹

6.2. DRUGI ARGUMENT ZA BOŽJE POSTOJANJE

U drugom argumentu za Božje postojanje bavi se pitanjem bi li uopće biće poput nas moglo postojati ako ne bi egzistiralo nešto savršenije. Prvotno polazi od svog porijekla te se stavlja u poziciju Boga. Dovoljno mu je bilo da shvaća kako na mjestu Boga ne bi trebao dvojiti, niti bi imao želje, niti bi mu štogod nedostajalo. Također, s obzirom na to da čovjek nije ništa drugo nego stvar koja misli, kada bi u njemu postojala neka sila koja je ujedno uzrok svega, bio bi suprotno od onoga što jest sad – bio bi nedvojbjen. Iz toga proizlazi da čovjek ipak mora ovisiti o nekom drugom biću različitijem od njega samog, a to je Bog, uzrok čovjekova postojanja. „A

⁴⁷ Descartes, „*Meditacije o prvoj filozofiji*”, 83.

⁴⁸ *Ibid.*, 83.

⁴⁹ *Ibid.*, 83.

*sigurno ideju o tom jedinstvu svih njegovih savršenstava nije mogao u mene usaditi nikakav drugi uzrok od kojega ne bih imao i ideje o ostalim savršenstvima.*⁵⁰ A što se tiče roditelja, koji su ipak također prvotniji od nas, za Descartesa su oni samo Božji suradnici koji su stavili određene afinitete u materiju (nas).

Tu ideju Boga i postojanja nije čovjek spoznao osjetilima, niti mu je pridošla, niti ju je sam izmislio, jer joj ne može ništa oduzeti niti dodati. „*Zato preostaje da mi je ona urođena isto tako kao što mi je urođena i ideja mene samoga.*”⁵¹ Boga uspoređuje s umjetnikom koji je, kada je stvarao, osmislio čovjeka te ga uklopio u svoje djelo.⁵² A kada se čovjek okrene svojoj slici na platnu, shvati kako je nepotpuna živuća stvar, ne sanjiva, ali potpuno ovisna o drugom. Stvar koja teži većem i boljem, a to sve čemu čovjek teži posjeduje Bog. To je drugi argument za Božje postojanje i njegovu istinitost, kao bića koje nije podložno nedostacima. Bog čovjeka preusmjeruje svojim potpunostima, kao i na platnu umjetnik sliku.⁵³

6.3. TREĆI ARGUMENT ZA BOŽJE POSTOJANJE

Ideja Boga kao najsavršenijega bića kod Descartesa izaziva najveće zanimanje. Kao ideja njegova postojanja, ona ima najviši stupanj izvjesnosti, kao i matematičke zakonitosti. Tu ideju pronalazi duboko u sebi. Božja egzistencija neodvojiva je od njegove esencije, stoga je proturječno imati ideju Boga s nedostatkom jedne od tih sastavnica, tj. njegova postojanja. Descartes prilaže i mogući prigovor: „*Ako Božju bit ne mogu zamisliti bez egzistencije, to ne znači da Bog uistinu egzistira.*”⁵⁴ Ideja o Bogu i njegovu postojanju kao i mišljenje ne uzrokuje i samu nužnost ostvarenja te ideje. Korištenjem imaginacije Descartes uspoređuje kako je moguće imati ideju i konja s krilima iako takav ne postoji te istovremeno zaključuje kako ne postoji Bog koji ne egzistira. Prigovor dolazi uz sofizam⁵⁵, pogrešan zaključak izveden tako da se doima kao

⁵⁰ Descartes, „*Meditacije o prvoj filozofiji*”, 93.

⁵¹ *Ibid.*, 95.

⁵² *Ibid.*, 95.

⁵³ *Ibid.*, 87.-97.

⁵⁴ *Ibid.*, 125.

⁵⁵ Grčki σοφισμα: dosjetljivo otkriće; pametna ili lukava izmišljotina

ispravan.⁵⁶ Pojam koji autor objašnjava još jednom usporedbom: „*Naime zbog toga što ne mogu misliti brijeg bez doline, nikako ne slijedi da igdje postoje brijeg i dolina, nego samo to da / se brijeg i dolina – postojali ili ne postojali – ne mogu odvojiti jedan od drugoga. Ali na temelju toga što Boga ne mogu misliti nego kao egzistirajućega, slijedi da je egzistencija neodvojiva od Boga i da on istinski egzistira.*”⁵⁷ On predstavlja jedinu stvar uz koju uvjetno vežemo esenciju s egzistencijom. „*No iako mi je bilo potrebno pozorno razmatranje da to spoznam, sada ipak ne samo što sam u to jednako siguran kao i u sve ostalo što mi se čini najsigurnijim, nego pored toga također primjećujem da i sigurnost drugih stvari tako ovisi o tome da se bez toga nikada ne može savršeno znati.*”⁵⁸ Istina svega leži u spoznaji Boga. Spoznavši postojanje Boga, povezanost njegove esencije i egzistencije, Descartes dolazi do zaključka kako mu je ta spoznaja omogućila spoznaju svih drugih stvari jer „*jasna i razlučena spoznaja ukida dvojbe*”⁵⁹.

⁵⁶ Sofizam.// Hrvatska enciklopedija, <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=56978> pristupljeno: 20.07.2023.

⁵⁷ Descartes, „*Meditacije o prvoj filozofiji*”, 125.

⁵⁸ *Ibid.*, 129.

⁵⁹ *Ibid.*, 131.

7. ZAKLJUČAK

Skepticizam, dovodi u pitanje mogućnost našeg znanja o stvarnosti te iznosi dvojbu u pogledu istinitosti naših vjerovanja na osnovi osjetilnog iskustva. U djelu *Meditacije o prvoj filozofiji*, Descartes iznosi ovu skeptičku dvojbu kao polazište za svoje razmišljanje. Kroz svoje meditacije, on temeljito preispituje načine na koje spoznajemo svijet. Descartes svoje meditacije gradi na *metodičkoj dvojbi* – sustavnoj primjeni dvojbe u pogledu svih sudova o čijoj istinitosti možemo dvojiti. Ovaj postupak sustavne dvojbe dovodi ga ipak do fundamentalne spoznaje da, čak i kad bi neka viša sila ili zla demonska sila utjecala na sadržaj njegovih misli, ta sila ne može poreći samu činjenicu *da* misli. Iz ovoga izvire njegova slavna izreka „*Cogito, ergo sum*“ – „*Mislim, dakle jesam*“. Ova spoznaja, iako jednostavna, postavlja temeljno vjerovanje kao vjerovanje u postojanje vlastitog uma. U nastavku, Descartes primjenjuje argument za postojanje Boga kao jamca istine. Tvrdi da ideju o beskonačno savršenom biću (Bogu) čovjek ne bi mogao sam stvoriti jer nije beskonačan i savršen. Stoga, Bog, kao temeljna ideja, mora dolaziti iz nečega izvan nas. Time Descartes postavlja temelje za vjerodostojnost vlastitih jasnih i razgovijetnih ideja. Uvođenjem metodičke dvojbe te iznošenjem izvjesnog temeljnog vjerovanja i, na koncu, pretpostavkom Boga kao jamca te istine, Descartes u svojim *Meditacijama* postavlja temelje spoznaje. Njegova analiza oslanja se na racionalnu argumentaciju i metodičku dvojbu kao glavne alate u postizanju spoznaje o stvarnosti.

8. LITERATURA

1. Brueckner, Tony. 2004., „Brains in a Vat“, u: *Stanford Encyclopedia of Philosophy*, <https://plato.stanford.edu/Archives/spr2009/entries/brain-vat/> , pristupljeno: 19.07.2023.
2. Čuljak, Zvonimir. 2015., „Znanje i epistemičko opravdanje: uvod u epistemologiju“, *Ibis grafika*, Zagreb
3. Descartes, René. 2015., „Meditacije o prvoj filozofiji“, *Kruzak*, Zagreb
4. Eterović, Petra. 2013., „Epistemologija snova“, *Obnovljeni Život: časopis za filozofiju i religijske znanosti*, Vol. 68. No. 4., 505-517.; <https://hrcak.srce.hr/file/168111>, pristupljeno: 19.07.2023.
5. Greco, John i Sosa, Ernest (ur.). 2004., „Epistemologija - vodič u teorije znanja“, *naklada Jesenski i Turk*, Zagreb
6. „Hrvatska enciklopedija“, 2021., mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=56416> pristupljeno: 19.07.2023. i 20.07.2023.
7. Prijić-Samaržija, Snježana i Gavran Miloš, Ana. 2011., „Antička i novovjekovna epistemologija“, *Naklada Jesenski i Turk*, Zagreb
8. Sekst, Empirik. 2008., „Obrisi pironizma (priređio i preveo Filip Grgić)“, *Kruzak*, Zagreb
9. Weir, Peter (red.), 1998., „The Truman Show“, *Filmotip, Paramount - a viacom company*, https://www.filmotip.com/sa-prevodom/the-truman-show-1998-video_5442be870.html pristupljeno: 20.07.2023.
10. Wheeler, Greg. 15.05.2013., „The Truman Show (1998) Ending Explained – A damning critique of reality TV“, *The review geek*, pristupljeno: 19.07.2023. <https://www.thereviewgeek.com/thetrumanshow-endingexplained/>